

ԳՐԱԲԱՐԻ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵԶՐՈՒՅԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԱՆՆԱ ԱԲԱՋՅԱՆ *

Երևանի պետական համալսարան

Սույն ուսումնասիրությունը նվիրված է գրաբարի եզրույթների և բառ-եզրույթների ձևավորման քննությանը և դրանց դրսևորումներին արդի արևելահայերենի եզրույթային համակարգում: Քննվում է այն հենքը, որի միջոցով բառը դառնում է եզրույթ կամ բառ-եզրույթ: Կատարված հետազոտության արդյունքում հանգում ենք այն եզրակացության, որ եզրույթների և բառ-եզրույթների ձևավորմանը գրաբարում նպաստում են դրանց հետևյալ հատկանիշները.

- 1) **բազմիմաստությունը**՝ բառագիտական մակարդակում. բառերը իրենց իմաստներից յուրաքանչյուրի հենքով դառնում են որևէ բնագավառ ներկայացնող ենթակառույցի՝ մանրահամակարգի միավոր,
- 2) **համանունությունը**, որով տվյալ բառը ձևավորում է այդ հասկացությունը արտահայտող տարբեր բառ-եզրույթներ,
- 3) **հումանշությունը**՝ պայմանավորված նրանով, որ տվյալ իմաստով յուրաքանչյուր ենթաշերտի միավոր բազմիմաստ է նաև իբրև եզրույթ կամ բառ-եզրույթ:

Սա անքակտելիորեն փոխկապակցված մի շղթա է, որի յուրաքանչյուր բաղադրիչ ունի բառիմաստ, եզրույթային իմաստ՝ տվյալ բառիմաստի հենքով, դրսևորում է տարարժեքություն՝ խոսքիմասային հենքով, ունի ոճական արժեք, որով վերոհիշյալ հատկանիշներին գումարվում են նաև մատենագրի գրչի լեզվաոճական յուրահատկությունները: Գրաբարյան բառ-եզրույթներն ու եզրույթներն էլ դարձել են այն առանցքային հենքը, որի վրա ձևավորվել, զարգացել և շարունակում է զարգանալ արդի արևելահայերենի եզրույթային համակարգը:

* **Աննա Աբաջյան** – բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի վարիչ

Анна Абаджян – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой истории армянского языка и общего языкознания ЕГУ

Anna Abajyan – Sc. D. in Philology, Professor, Head of YSU Chair of History of the Armenian Language and General Linguistics

Էլ. փոստ՝ abajyan.anna@ysu.am ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3728-0862>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 07.06.2024

Գրախոսվել է՝ 12.06.2024

Հաստատվել է՝ 14.06.2024

© The Author(s) 2024

Բանալի բառեր – բառ-եզրույթ, եզրույթ, բազմիմաստություն, համանունություն, հոմանշություն, տարարժեքություն, բառիմաստ, խոսքիմասային իմաստ, ոճական արժեք, գրաբար, արևելահայերեն

Գրաբարի բառապաշարը ենթարկվել է իմաստային, ստուգաբանական, բառակազմական խորաքննիչ վերլուծության, մինչդեռ դրա կարևորագույն բաղադրիչը կազմող գրաբարյան եզրույթները, որոնք ունեն իմաստային, կառուցվածքային հետաքրքիր առանձնահատկություններ, ամբողջական ընդգրկմամբ գրաբարագիտության մեջ մնացել են ոչ լիարժեք ուսումնասիրված: Նրա բազմակողմանի քննությունը կարևորվում է թե՛ համաժամանակյա, թե՛ տարժամանակյա դիտանկյուններից, քանի որ ակնառու է դարձնում գրաբարի և արդի արևելահայերենի եզրույթների անմիջական կապը: Գրաբարի եզրույթային համակարգը այն հենքն է, որի վրա ձևավորվել է արդի արևելահայերենի եզրույթային համակարգը, և վերջինիս հետազոտության ժամանակ բազում խնդիրներ բացատրելի կարող են լինել միմիայն գրաբարի եզրութահամակարգի ամբողջական քննության տիրույթում:

Ինչպես նշում է Է. Աղայանը, գրաբարի եզրութային համակարգը մանրահամակարգերի՝ ենթակառուցների կանոնակարգված իրողություն է: Նրա արժևորման համար կարևոր են դառնում այն առանցքային լեզվական իրողությունները, որոնք հիմք են հանդիսացել գրաբարի եզրութների՝ իբրև հիմնաշերտի, ենթաշերտերի ձևավորման համար¹: Դրա արդյունքում էլ գրաբարի եզրութային համակարգը հարուստ կառույց է՝ իր իմաստային ենթաշերտերով՝ հասարակական-քաղաքական, իրավական-վարչական, ռազմական, ընտանեկան, կենցաղային, տարածքային բաժանումներ արտահայտող, մշակութային, հոգևոր՝ կրոնական բովանդակության, որոնց առանձին-առանձին քննությունը վկայում է գրաբարի եզրութներին բնորոշ բազմաշերտությունը:

Սույն ուսումնասիրության մեջ ներկայացրել ենք գրաբարի եզրութների ձևավորման հիմնակետերը, այսինքն՝ այն հենքը, որի միջոցով բառը դառնում է եզրույթ կամ բառ-եզրույթ:

Լեզվաբանության մեջ եզրույթը (տերմին, գիտաբառ) ունի հստակ սահմանում. դա այն բառն է (կամ բառակապակցությունը), որն արտահայտում է խիստ որոշակի որևէ գիտական հասկացություն: Այն իր գործածության ոլորտում սովորաբար մենիմաստ է²:

Է. Աղայանի բնորոշմամբ՝ բառերը բաժանվում են երեք խմբի. 1) բառեր, որոնք եզրույթ չեն (ոչ տերմինային բառեր), 2) բառեր, որ և՛ բառ են, և՛ եզրույթ (տերմինային բառեր), 3) բառեր, որոնք միայն եզրույթ են (տերմիններ)³: Երեք

¹ Տե՛ս Է. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1964, էջ 333-334:

² Տե՛ս Հ. Պետրոսյան, Ս. Գալստյան, Թ. Ղարազյուլյան, Լեզվաբանական բառարան, Եր., 1975, էջ 292:

³ Տե՛ս Է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 320:

դեպքում էլ ունենք բառ, ուստի՝ բառիմաստ (բառագիտության մակարդակում), խոսքիմասային իմաստ (ձևաբանական մակարդակում), շարահյուսական և ոճաբանական մակարդակներում՝ տվյալ միավորը՝ իբրև նախադասության մեջ գործառվող միավոր և ոճաստեղծ բաղադրիչ: Եթե գրաբարի եզրույթային համակարգը վերլուծենք և ուսումնասիրենք այս ամբողջության մեջ, կունենանք գրաբարի եզրույթային համակարգի միավորների ձևավորման պատկերը:

Բառ, բառ-եզրույթ, եզրույթ հարաբերակցության տիրույթում պիտի կարեվորել մի հանգամանք. բառապաշարի մեջ եզրույթները կարևոր բաղադրիչ են ցանկացած լեզվում: Երկրորդ տեղում են բառ-եզրույթները, որոնք, ըստ կիրառական առանձնահատկությունների, շարահյուսական մի կառույցում բառ են, մեկ այլ կառույցում՝ եզրույթ, որով և դրսևորվում են նրանց խոսքակազմիչ առանձնահատկությունները: Երրորդ խումբը այն բառերն են, որոնք եզրույթ չեն կարող դառնալ՝ պայմանավորված իրենց բառիմաստով: Բառ-եզրույթները և եզրույթները իրարից տարբերվում են նրանով, որ վերջիններս, ի տարբերություն բառ-եզրույթների, չեզոք բառապաշարին չեն անցել և կիրառվում են միայն գործառական որոշակի ոլորտում: Նշենք, որ բառապաշարի այս երեք բաղադրիչները՝ բառերը, բառ-եզրույթները և եզրույթները, ունեն բառիմաստով պայմանավորված և նրա հենքով ձևավորված քերականական՝ ձևաբանական մակարդակում դրսևորվող խոսքիմասային իմաստ: Այսպես՝ գրաբարի **դուզնաքեայ** բառը, որը հատկանիշ է ցույց տալիս, որևէ բնագավառի եզրույթ չի կարող դառնալ: Այն բառ է և դրսևորում է ածական-մակբայ տարածեքություն՝ մի դեպքում ցույց տալով առարկայի հատկանիշ, երկրորդ դեպքում՝ գործողության հատկանիշ: Իբրև ածական՝ նշանակում է՝ 1) չնչին, քիչ, նվազ, 2) հասարակ, աննշան, անշուք, իսկ իբրև մակբայ՝ մի քիչ, թեթևակիորեն⁴: Նշենք, որ բառերի՝ բառ-եզրույթ արժևորման հիմքում ընկած է նրանց բառային իմաստը: Գրաբարում բառ-եզրույթների և եզրույթների ձևավորմանը մեծապես նպաստում է բառերի բազմիմաստությունը: Սա կարևոր դրդապատճառներից մեկն է, որը հիմք է դառնում, որ տվյալ բառը իր իմաստներից յուրաքանչյուրով ձևավորի որևէ բնագավառի եզրույթ՝ տվյալ հիմնաշերտի իմաստային շրջանակում:

Բերենք օրինակներ՝ ***պարեխ** բառն ունի հետևյալ իմաստները՝ 1) ժայռ, ապառաժ, 2) լեռան ցցված մասը, 3) անդունդ, վիհ, 4) (կրոն.) Քրիստոսի գերեզմանի վրա դրված մեծ քարը (ԳԲԲ, 406)⁵: Վերջին իմաստով այն կրոնական բովանդակության բառ-եզրույթ է գրաբարում, իսկ արևելահայերենում կորցրել է այդ իմաստը:

⁴ Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան, Եր., 2003, էջ 110: Այսուհետև՝ ԼԽԳԲԲ:

⁵ Բառերի մեկնությունները տրված են ըստ Ռ. Ղազարեանի «Գրաբարի բառարանի» (հ. Ա, Եր., 2000, հ. Բ, Եր., 2000): Այսուհետև՝ ԳԲԱ, ԳԲԲ: Բառարանում մեկնությունները դասական ուղղագրությամբ են տրված:

***Նշան** բառը, որը փոխառություն է պահլավերենից, ունի 12 իմաստ՝ 1) նիշ, նշանակ, 2) կնիք, դրոշմ, հետք, 3) կետ, գիծ, 4) հրաշք, սքանչելագործություն, 5) դրոշ, դրոշակ, 6) զինվորի նշան՝ սովորաբար արծվի պատկերով, տարբերիչ նշան, 7) (եկեղ.) Քրիստոսի խաչը իբրև դրոշ, 8) նշանադրություն, նշանույթ, 9) երկրաչափական կետ, 10) կենտրոն (բոլորակի), 11) փոքրիկ տառանշան, նշանախեց, նշանագիր, 12) նետի նպատակ, նպատակակետ, նշանակետ (ԳԲԲ, 289): 4-րդ և 7-րդ իմաստներով այն կրոնական բովանդակության եզրույթ է, 8-րդ իմաստով՝ հասարակական հարաբերություններ արտահայտող, 9-րդ և 11-րդ իմաստներով՝ մաթեմատիկական և պատկերագրության, 5-րդ, 6-րդ և 12-րդ իմաստներով՝ ռազմական եզրույթ: Ըստ որում 12-րդ իմաստով հոմանիշ է դառնում ***նշաակ** բառ-եզրույթին, որը նույնպես բազմիմաստ բառ է (ԳԲԲ, 290): Այն ունի հետևյալ իմաստները՝ 1) նետի նպատակ, նպատակակետ, նշան, 2) խայտառակության, անարգանքի՝ ծաղրանքի ևն առարկա, խաղք ու խայտառակությունը բազմության առաջ, խայտառակ, քստմնելի տեսարան, 3) անձ. խայտառակված, խայտառակ, 4) նշանավոր, անվանի նշանաձիգ:

Դիտարկենք նշված բառ-եզրույթների իմաստային առանձնահատկությունները արդի արևելահայերենում:

***Նշան** – արևելահայերենում նույնպես բազմիմաստ բառ է. ունի 12 իմաստ⁶. դրանցից առանձնացնենք *թիրախ, նշանադրություն, զինանշան, հավատյալ, նշանաբան* եզրույթները, որոնք գալիս են գրաբարից: *Նշավակ* բառ-եզրույթի համար ևս Աշոտ Սուքիասյանի «Հայերենի հոմանիշների բառարանում» նշված են *նախատինք, թիրախ* նշանակությունները, որով նրանք իբրև եզրույթ և բառ էին գրաբարում:

Գրաբարի եզրույթներին բնորոշ է նաև **բազմիմաստությունը**՝ տվյալ եզրույթների իմաստային շրջանակում: Դիցուք՝ ***առակ**-ը գրականագիտական եզրույթ է, որի համար ԳԲԱ-ն (էջ 169) նշում է հետևյալ իմաստները՝ 1) արձակ կամ չափածո այլաբանական ստեղծագործություն՝ բարոյախոսական բովանդակությամբ, 2) մթին, անհասկանալի, դժվարիմաստ ասացվածք, ստեղծված, հանելուկ, 3) օրինակ, նմանություն, նախատիպ, 4) ասացվածք-առած, 5) ծանակ, նշանակ, նախատինք, խայտառակություն, 6) անձ. խայտառակ: 4-րդ իմաստով այն հոմանիշ է **առած** եզրույթին:

***Առած**-ի համար ԳԲԱ-ն (էջ 168) առանձնացնում է հետևյալ իմաստները՝ 1) աստվածային պատգամ՝ սպառնալիք, հայտնություն, երկնային ներշնչում, տեսիլ, 2) կարճ՝ իմաստալից ասացվածք, 3) հարվածք, խոցվածք, վերք: 1-ին իմաստով՝ կրոնական բովանդակության, 2-րդ իմաստով՝ գրականագիտական եզրույթ է: Ըստ որում՝ 1-ին իմաստով հոմանիշ է դառնում **տեսիլ** եզրույթին,

⁶ Տե՛ս Ա. Սուքիասյան, Հայերենի հոմանիշների բառարան, Եր., 2003, էջ 831: Այսուհետև՝ ԱՍՀՀԲ:

որը նույնպես բազմաբովանդակ բառ-եզրույթ է: **Առած** եզրույթի համար Լ. Խաչատրյանի «Գրաբարի բացատրական բառարանում» առանձնացված են հետևյալ իմաստները. իբրև գոյական՝ 1) աստվածային վճիռ, պատգամ, գուշակություն. այս իմաստով կրոնական եզրույթ է. օրինակը՝ «Առած բանի Տեառն ի վերայ Իսրայելի» (Զաք., ԺԲ, 1), 2) առակ, ասացվածք. այս իմաստով այն գրականագիտական եզրույթ է. օրինակը՝ «Տէր առ ի վերայ դորա զառած» (Դ Թագ., Թ, 25), 3) հարված, վերք, սպի. այս իմաստով այն բառ է. օրինակը՝ «Բժշկեցան ի մեզ առածք կամակոր թշնամույն» (ՆՀԲ):

***Առակ** բառ-եզրույթի համար նշված են հետևյալ իմաստները. 1) այլաբանական խոսք, խրատ (գրականագիտական եզրույթ), 2) հանելուկ (գրականագիտական եզրույթ), 3) օրինակ, ձև, եղանակ (այս իմաստով այն բառ է). օրինակը՝ «Նախ առակքն լինիցին, եւ ապա եկեցե՛ ճշմարտութիւնն» (Ագաթ., 214), 4) ժողովրդական զրույց, առած (գրականագիտական եզրույթ), 5) խայտառակություն, նշավակ, նախատինք: Վերոբերյալ բոլոր իմաստներով այն գոյական է: Իսկ իբրև ածական՝ ունի *խայտառակ եղած, նշավակ դարձած* իմաստը (ԼԽԳԲԲ, էջ 63): Ինչպես տեսնում ենք, այն բազմիմաստ բառ-եզրույթ է:

Արդի արևելահայերենում ***առած** և ***առակ** բառ-եզրույթների եզրույթային և բառային իմաստները ձևավորվել են գրաբարի հիման վրա:

***Առած** – ասացվածք, առակ (ժող.) (կարճ, իմաստալից խոսք): Ըստ հոմանիշների բառարանի՝ այն գրականագիտական հասկացություն է (ԱՍՀՀԲ, 85): ***Առակ**-ը արդի հայերենում նույնպես գրականագիտական եզրույթ է՝ հոմանիշ **առած** -ին, իբրև բառ՝ ունի *խայտառակություն* նշանակությունը, ինչը ժառանգել է գրաբարից: Այս հենքով էլ կազմվել են ***առակ** կամ **առած դառնալ** – *խոսակցության ծաղրի առարկա դառնալ, խայտառակվել*, ***առակ** կամ **առած դարձնել** (կամ **շինել**) – *խայտառակել* դարձվածքները:

Գրաբարում առկա է նաև նրանց **հանելուկ** իմաստը: Արդի արևելահայերենում **հանելուկ**-ը մեկնաբանվում է հետևյալ իմաստներով: **Հանելուկ**-(գրկն.) առեղծված (բանահյուսության տեսակ, որն է առարկայի կամ երևույթի այլաբանական նկարագրությամբ՝ նրանց անվանումը որոշելու համար), 2) (փխբ.) հարց, խնդիր (կնճռոտ, անհայտ, անորոշ) (ԱՍՀՀԲ, 590):

Մեկ այլ օրինակ՝ ***բուն**- փոխառություն է պահլավերենից: Բազմիմաստ է և այս հենքով ձևավորում է տարբեր բառ-եզրույթներ: Այն ունի հետևյալ իմաստները. 1) ծառի վերգետնյա մասը մինչև ճյուղերը (բուսաբանության բնագավառի բառ-եզրույթ), 2) երկայնաձև ձող, որ ծառայում է իբրև բռնատեղ աշտանակի, նիզակի ևն (ռազմական բնագավառի բառ-եզրույթ), 3) փխբ. սկիզբ, սկզբնավորություն, 4) հիմք, արմատ, խորք, 5) բանակ. բանակի գունդ (ռազմական բառ-եզրույթ), 6) սերնդի նախահայրեր, նախորդ սերունդներ (հասարակական հարաբերություններ արտահայտող բառ-եզրույթ), 7) հիմնական, էական, հարազատ, ճշմարիտ (բառ է) (ԳԲԱ, էջ 297):

Արդի հայերենում 5-րդ իմաստը չի պահպանվել, փոխարենը առկա է

րուն/ծառաբուն մասնագիտական բառը (ԺՀԼԲԲ, 1, էջ 208):

***Հիմն** բառը հին հայերենում ունի՝ 1) պատի հիմք, 2) փխր. հենարան, սկիզբ, հիմունք, պատճառ (ԳԲԲ, էջ 70) իմաստները, որոնք ընդարձակվելով ճյուղերի են բաժանվել հետագայում: Արդի հայերենում *հիմք*-ն ունի 17 իմաստ, որոնցից մի քանիսը եզրույթներ են՝ լեզվաբանական, մաթեմատիկական, քիմիական, տեխնիկական, ճարտարապետական (ԺՀԼԲԲ, 1, էջ 70):

Գրաբարի եզրույթային համակարգում առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում եզրույթների **տարարժեքությունը**:

Տարարժեքությունը լեզվական կարևորագույն իրողություն է, որը ձևավորվում է բառիմաստի և խոսքիմասային իմաստի հարաբերության տիրույթում՝ արտացոլելով լեզվի մակարդակների անխզելի կապը: *Բառիմաստ-ձևաբանական իմաստ- շարահյուսական՝ գործառական արժեք* անխզելի լեզվական տիրույթում են դրսևորվում տարաստիճան տարարժեքային միավորները: Բնականաբար, տարարժեքությունը բնորոշ է նաև գրաբարի բառ-եզրույթներին և եզրույթներին: Տարարժեքության ցանկացած դրսևորման հիմքում ընկած են տվյալ բառային միավորի գործառական դրսևորումները, որոնցում կարևորվում է նրա խոսքիմասային իմաստը, որի հիմքում էլ ընկած է տվյալ բառային միավորի բառիմաստը: Այս շղթայում կարևորվում է յուրաքանչյուր օղակի կապը մյուսների հետ, որոնք ամբողջացնում են այդ շղթան՝ բառիմաստ – խոսքիմասային իմաստ – շարահյուսական՝ գործառական կիրառում՝ այդ իմաստների հենքով, այլև ոճաբանական առանձնահատկություն՝ բնորոշ մատենագրի գրչին: Այժմ ներկայացնենք տարարժեքություն դրսևորող մի քանի բառ-եզրույթներ և եզրույթներ⁷:

***Աղետ** – դրսևորում է գոյական-ածական տարարժեքություն: Իբրև *գոյական*՝ ունի հետևյալ իմաստները՝ 1) վիշտ, տանջանք, թշվառություն. օրինակը՝ «Յետ փոքու ժամանակի աղետք անցին զամենեքումբք» (Խոր., 126), 2) ցավալի դեպք, պատահար, փորձանք, չարիք, դժբախտություն. օրինակը՝ «Մեծ էր ատելութիւնն և անհնարին վերջին աղետ» (Բ Թագ., ԺԳ, 15), 3) գութ, կարեկցանք, սրտացավություն (օրինակը՝ «Ծանիցուք գութ աղետից Քրիստոսի» (ՆՀԲ)): Իբրև *ածական*՝ ունի ցավալի, աղետավոր նշանակությունը. օրինակը՝ «Աղետ տարակոյս ապականութեան» (Եփր. Եղ.) (ԼԽԳԲԲ, 20)⁸ և հոմանիշ է *պատահար, վթար, ահափետ* եզրույթներին:

***Ահափետ** եզրույթը դրսևորում է ածական-գոյական տարարժեքություն:

⁷ Հիմք ենք ընդունել Լ. Խաչատրյանի «Գրաբարի բացատրական բառարանի» մեկնությունները: Անհրաժեշտության դեպքում ներկայացնում ենք նաև մատենագրական բնագրային վկայումները՝ ըստ բառարանի: Նշենք, որ բառարանն ընդգրկում է գրաբարի բառապաշարում տարարժեքության տարաստիճան դրսևորումները հիմնավորող փաստագրական հարուստ նյութ, որ ներկայացնում է գրաբարով ինքնուրույն ու թարգմանական բազմաժանր մատենագրության բառապաշարը:

⁸ Բնագրային օրինակների համառոտագրությունների ցանկը տե՛ս ԼԽԳԲԲ-ի 370-381 էջերում:

Իբրև *ածական*՝ ունի *ահ ու սարսափ տարածող, սոսկալի, ահավոր* նշանակությունը. օրինակը՝ «Ահագին ահափետ օրհասք մահու հասուցանէին Բարայելեան գնդին» (Յհ., Կթ, 169): Իբրև *գոյական*՝ նշանակում է *ահաբեկող դիպված, պատահար՝ երևույթ*. օրինակը՝ «Հուզեցան չար իրակությունք եւ սասանությունք այլ եւ գործք անարժանք և ահապետք մահուց» (Յհ., Կթ, 8) (ԼԽԳԲԲ, 19):

***Պատահար** – ԳԲԲ-ն նշում է հետևյալ իմաստները՝ 1) պատահմունք, պատահար, դիպված, դեպք, անցք: Ունի նաև *հանգամանք, բախտ* իմաստները (ԳԲԲ, 188), 2) *չարաբախտ դիպված, պատահմունք, դժբախտ դեպք, փորձանք*, պատահար-ը հումանիշ է *աղէտ, ահափետ* բառերին, որոնք հասարակական հարաբերություններ արտահայտող եզրույթներ են: *Պատահար* բառը գրաբարում նշանակում է նաև *արկած*: Ըստ ԳԲԱ-ի՝ ***արկած** բառ-եզրույթն ունի հետևյալ իմաստները. 1) Որ ընկնում է՝ վրա է գալիս, վրա է թափվում (արկած ջրոյ, հրոյ նն), 2-րդ իմաստն է *անակնկալ դեպք, դիպված, պատահմունք*, 3-րդ իմաստը՝ *դժբախտ դեպք, փորձանք, պատահար* (ԳԲԱ, էջ 214): 2-րդ և 3-րդ իմաստներով այն հումանիշ է *աղէտ, ահափետ, պատահար* եզրույթներին:

Արդի արևելահայերենում հումանիշ են **պատահար, աղէտ, վթար** եզրույթները, *դժբախտ դեպք* իմաստով: ԳԲԲ-ն **վթար** եզրույթի համար նշում է 1. վնաս, վտանգ, 2. վիատություն, հուսահատություն (էջ 524) իմաստները: Արդի հայերենում ի մասնավորի այն հաճախադեպ է ճանապարհատրանսպորտային պատահարի իմաստով: Կիրառվում է նաև *մեխանիզմի աշխատելու ժամանակ առաջացած վնասվածք* իմաստով (ԺՀԼԲԲ, էջ 1389):

***Աղերս** – այս բառ-եզրույթը, բազմիմաստությամբ պայմանավորված, դրսևորում է գոյական-ածական երկաստիճան տարարժեքություն (տե՛ս ԼԽԳԲԲ, 19-20): Իբրև *գոյական*՝ նշանակում է՝ 1) թախանձագին խնդրանք, աղաչանք, պաղատանք, ողորձանք, 2) գույթ, ողորմություն, 3) իր արարքի՝ վարքագծի շատագովություն, ինքնարդարացում, 4) մեկին սիրաշահելու համար արված ընծա, նվեր, 5) պարզև, շնորհ, 6) կապ, շփում, հարաբերություն, 7) հույս, իսկ իբրև *ածական*՝ աղերսական, աղերսալի, մեղմ: ԺՀԼԲԲ-ում (էջ 24) **աղերս**-ի գրաբարյան 6-րդ իմաստը՝ *կապ, առնչություն*, ներկայացված է որպես համանուն-2, մնացյալ իմաստներից փոփոխվել են 2-րդը և 3-րդը՝ վերածվելով հետևյալներին՝ 2. ընդհանրապես խնդիրք, խնդրանք, 3. (մինչև) նվերկաշառք, որ խնդիրքը ներկայացնելուց առաջ տալիս էին դատավորին՝ իշխանավորին նն հոգուտ իրենց տրամադրելու համար: Ածականական իմաստը համարվում է հնացած:

***Ամբոխ** – այս բառ-եզրույթը նույնպես դրսևորում է գոյական-ածական տարարժեքություն: Իբրև *գոյական*՝ ունի հետևյալ իմաստները. 1) բազմություն, ժողովուրդ, հրոսակախումբ, 2) աղմուկ, աղաղակ, 3) իրարանցում, խռովություն: Իբրև *ածական*՝ նշանակում է խիտ, հոծ, խոնաված. օրինակը՝ «Երազ ժողովեցեն զօրքն՝ ամենայն նաեւ Արգամ ամբոխ հետեւակալ» (Խոր., 169) (ԼԽԳԲԲ, 21):

***Այր** – դրսևորում է գոյական-ածական տարածություն: Իբրև *գոյական*՝ ունի հետևյալ իմաստները. 1) արբունքի երիտասարդ տղամարդ, 2) ամուսին, 3) զինվոր, մարտիկ: Իբրև *ածական*՝ ունի կտրիճ, արի, քաջ նշանակությունը (ԼԽԳԲԲ, 21): Ըստ ԺՀԼԲԲ-ի՝ *զինվոր* իմաստը ժամանակակից հայերենում վերացել է, *տղամարդ*, *ամուսին* իմաստներն էլ, որքան էլ զարմանալի է, համարվում են հնացած: **Այր**-ը ունի համանուն և՛ գրաբարում, և՛ աշխարհաբարում՝ *քարանձավ*, *քարայր*: Մակայն արևելահայերենում ձեռք է բերել նոր իմաստ՝ *խոռոչ*, հիվանդագին պրոցեսից հյուսվածքների քայքայման հետևանքով որևէ օրգանի մեջ առաջացած փոքրիկ դատարկություն, որը բժշկագիտական եզրույթ է (էջ 24):

Ինչպես վերը նշեցինք, գրաբարի բառապաշարի մեջ մտնող բազում բառեր բազմիմաստ են, որը և հիմք է տալիս գրաբարի եզրույթային համակարգին բնորոշ կարևորագույն մի հանգամանքի՝ **եզրույթների և բառ-եզրույթների համանշտությանը**: Ճիշտ է, եզրույթը հիմնականում արտահայտում է մեկ հասկացություն⁹, սակայն գրաբարի եզրույթային համակարգի միավորների բազմաշերտությունը շատ դեպքերում ելակետ է դառնում այս կամ այն բառի գնահատման համար իբրև եզրույթի, որի վկայությունն են վերոնշյալ բառ-եզրույթների մեկնությունները: Մա մի իրողություն է, որ դիտարկելի է ցանկացած եզրույթի իմաստային շրջանակը քննելիս: Այսպես՝ ***տաշտ** (փոխառություն պահլավերենից) բառ-եզրույթն ունի 5 իմաստ՝ 1) գավաթ, բաժակ, թաս, 2) կոնք, լագան, 3) կողով, քթոց (պտուղների), 4) փոսի մեջ թաղված արմատները (որթատունկի), 5) ձիու գավակը պաշտպանող գրահ՝ իբրև զարդ (ԳԲԲ, էջ 541): Առաջին երեք իմաստներով այն կենցաղային տարբեր իմաստներով բառ-եզրույթ է, 4-րդ իմաստով՝ հողամշակման բնագավառի եզրույթ, 5-րդ իմաստով՝ ռազմական եզրույթ:

Դժվար չէ նկատել, որ գրաբարի եզրույթային համակարգին բնորոշ բազմաշերտությունը պայմանավորված է բառի բազմիմաստությամբ, և, ահա, իմաստներից յուրաքանչյուրով էլ այն դառնում է եզրույթային տարբեր ենթակառուցների միավոր: Դիտարկենք ***փող** բառ-եզրույթը: ԳԲԲ-ն նշում է երկու համանուն նշանակություններ. **փող**¹-ը իբրև մարդու կառուցվածքի բաղադրիչի իմաստով բառ, նաև միջանցք (շինության մեջ) իմաստը: **Փող**²՝ երկրորդ՝ համանունի համար ԳԲԲ-ն առանձնացնում է հետևյալ իմաստները՝ 1) եղջերափող՝ նվագելու գործիք, շեփոք, 2) փիսբ.՝ առաքյալները իբրև ազդարարող, քարոզող, 3) որոշ առարկաների խողովակաձև մասը, խողովակ, 4) եղեգ: 1-ին իմաստով այն երաժշտական բնագավառի եզրույթ է, 2-րդ իմաստով՝ շինարարական, իսկ նրա համանուն միավորը ձևավորում է մարդու անատոմիական կառուցվածքի ենթաշերտը ներկայացնող եզրույթը, փոխաբերական իմաստով գործառույթում այն կրոնական բովանդակության եզրույթ է:

⁹ Տե՛ս Լ. Եզեկյան, Ոճագիտություն, Եր., 2003, էջ 34:

Արդի հայերենում ունենք հետևյալ պատկերը. **փող**¹ - դրամ (ևս 7 իմաստ), **փող**² - հրազենի խողովակաձև մաս (ևս 6 իմաստ), **փող**³-1) պարանոց, վիզ, 2) կոկորդ, 3) կերակրափող. Վերջին համանունի իմաստները տրված են *հնացած* նշումով (ԺՀԼԲԲ, էջ 1530):

Բերենք մեկ այլ օրինակ:

Ամեն բառը գրաբարում դրսևորում է համանունություն հետևյալ իմաստներով. ***ամեն**¹- այս դեպքում առկա է նաև ածական-գոյական տարաբժեքություն. իբրև *գոյական* նշանակում է ամենքը, բոլորը, ամեն բան, ամեն ինչ, իբրև *ածական* նշանակում է ամեն, բոլոր, ամբողջ, համայն: **Ամեն**²- փոխառություն է եբրայերենից և ունի հետևյալ իմաստները՝ 1. խոսքի վերջում՝ եղիցի, թող լինի, կատարվի. կրոնական բովանդակության եզրույթ է և 2. խոսքի սկզբում՝ ստույգ, ստուգապես, ճշմարիտ, արդարև, իսկը (ԳԲԱ, էջ 47). այժմ վերջին իմաստը վերացել է: **Ամեն**³- այս դեպքում այն համանուն է *ամեն, ամենա* նախածանցին, որով կազմվում են տարբեր նշանակություններով բառեր գրաբարում: ԳԲԱ-ն նշում է հետևյալները. 1) բայարմատի հետ՝ *ամենաբեր*-ամեն ինչ բերող, ձևավորում է խնդիր՝ *ամեն ինչ* իմաստով, 2) գոյականի հետ գործածվելիս դառնում է հատկացուցիչ, օրինակ՝ *ամենահայր*՝ ամենքի հայրը, *ամենաձև*՝ ամեն տեսակի ձև ունեցող, 3) երկրորդ՝ բառին տալիս է սաստկական իմաստ. *ամենագեղեցիկ*՝ շատ գեղեցիկ, ամենագեղուն՝ խիստ լեցուն (ԳԲԱ, 10): Վերջին կետում նշված օրինակներում է *ամեն*-ը գիտակցվում է ածանց՝ բառակազմական ձևույթ, մյուսներում արմատ է:

Այսպիսով, կատարված քննությամբ մենք եզրահանգում ենք, որ եզրույթների և բառ-եզրույթների ձևավորմանը գրաբարում նպաստում են դրանց հետևյալ հատկանիշները. 1) **բազմիմաստությունը**՝ բառագիտական մակարդակում. բառերը իրենց իմաստներից յուրաքանչյուրի հենքով դառնում են որևէ բնագավառ ներկայացնող ենթակառուցյի՝ մանրահամակարգի միավոր,

2) **համանունությունը**, որով տվյալ բառը ձևավորում է այդ հասկացությունը արտահայտող տարբեր բառ-եզրույթներ,

3) **հոմանշությունը**՝ պայմանավորված նրանով, որ տվյալ իմաստով յուրաքանչյուր ենթաշերտի միավոր բազմիմաստ է նաև իբրև եզրույթ կամ բառ-եզրույթ:

Սա անխախտ փոխկապակցված մի շղթա է, որի յուրաքանչյուր բաղադրիչ ունի բառիմաստ, եզրույթային իմաստ՝ տվյալ բառիմաստի հենքով, դրսևորում է տարաբժեքություն, ունի ոճական արժեք, որով վերոհիշյալ հատկանիշներին գումարվում են նաև հեղինակի լեզվի ոճական առանձնահատկությունները:

Հինհայերենյան բառ-եզրույթներն ու եզրույթներն էլ դարձել են այն առանցքային հենքը, որի վրա ձևավորվել, զարգացել և շարունակում է զարգանալ արդի արևելահայերենի եզրույթային համակարգը:

АННА АБАДЖЯН – Особенности терминов грабара и их проявления в системе терминов современного восточно-армянского языка. – Данное исследование посвящено образованию терминов и слов-терминов в древнеармянском языке и их проявлениям в терминологической системе современного восточноармянского языка, исследуется основа, на которой слово становится термином или слово-термином.

Проведенное исследование позволило прийти к выводу, что образованию терминов и слов-терминов способствуют следующие явления:

- 1) полисемия на лексическом уровне - слова, исходя из отдельных своих значений, становятся единицами микросистемы какого-либо направления науки,
- 2) омонимия, с помощью которой данное слово образует разные слова-термины, выражающие необходимые понятия,
- 3) синонимия, на основе того, что каждая лексическая единица является многозначимой и как термин, и как слово-термин.

Все это образует неразрывно связанную цепочку, где каждый компонент имеет и лексические, и терминологические значения, которые выявляют поливалентность словарных форм, их принадлежность к разным частям речи. Таким образом, выявляются лингво-стилистические характеристики, присущие языку авторов. Термины и слова-термины грабара стали той ключевой основой, на которой формировалась, развивалась и продолжает развиваться терминологическая система современного восточноармянского языка.

Ключевые слова: *слово-термин, термин, полисемия, омонимия, синонимия, поливалентность, смысл слова, частиречевое значение, стилистическая значимость, грабар, восточноармянский язык*

ANNA ABAJYAN – Characteristic Features of Grabar Terms and Their Manifestations in Modern Eastern Armenian Term System. – The given study deals with the examination of the formation of Grabar terms and word-terms and their manifestations in the term system of Modern Armenian. The focus of the study is the basis through which a word becomes a term or a word-term form is examined. In the result of the research carried out we arrived at the conclusion that the following features contribute to the formation of terms and word-terms.

- 1) **Polysemy** at the level of lexicology. Based on each of their meanings, words become a unit of a sub-structure representing any field or a micro-system;
- 2) **Homonymy**, by which the given word forms various word-terms expressing that concept,
- 3) **Synonymy**, conditioned by the fact that in the given sense a unit of each sub-layer is polysemantic also as a term or a word term. This is an inextricably interlinked chain, each component of which has a lexical meaning, a term meaning based on the given lexical meaning, demonstrates polysemancy based on the part of speech basis, has a stylistic value by which the linguistic stylistic features and peculiarities of the chronicler's pen are added to the features mentioned above. Grabar word-forms and terms have become the key basis on which the term system of Modern Eastern Armenian was formed, developed and continues to develop.

Key words: *word-term, term, polysemy, homonymy, synonymy, polysemancy, word meaning, part-of-speech meaning, stylistic value, Grabar, Eastern Armenian*